

7 MAART 2026

Zonder ons waren ze er niet: Heiderelicten, een venster op het verleden

ARNOUT ZWAENPOEL

Noord-Vlaams Veldzone: Ferraris-kaart 1770-1780

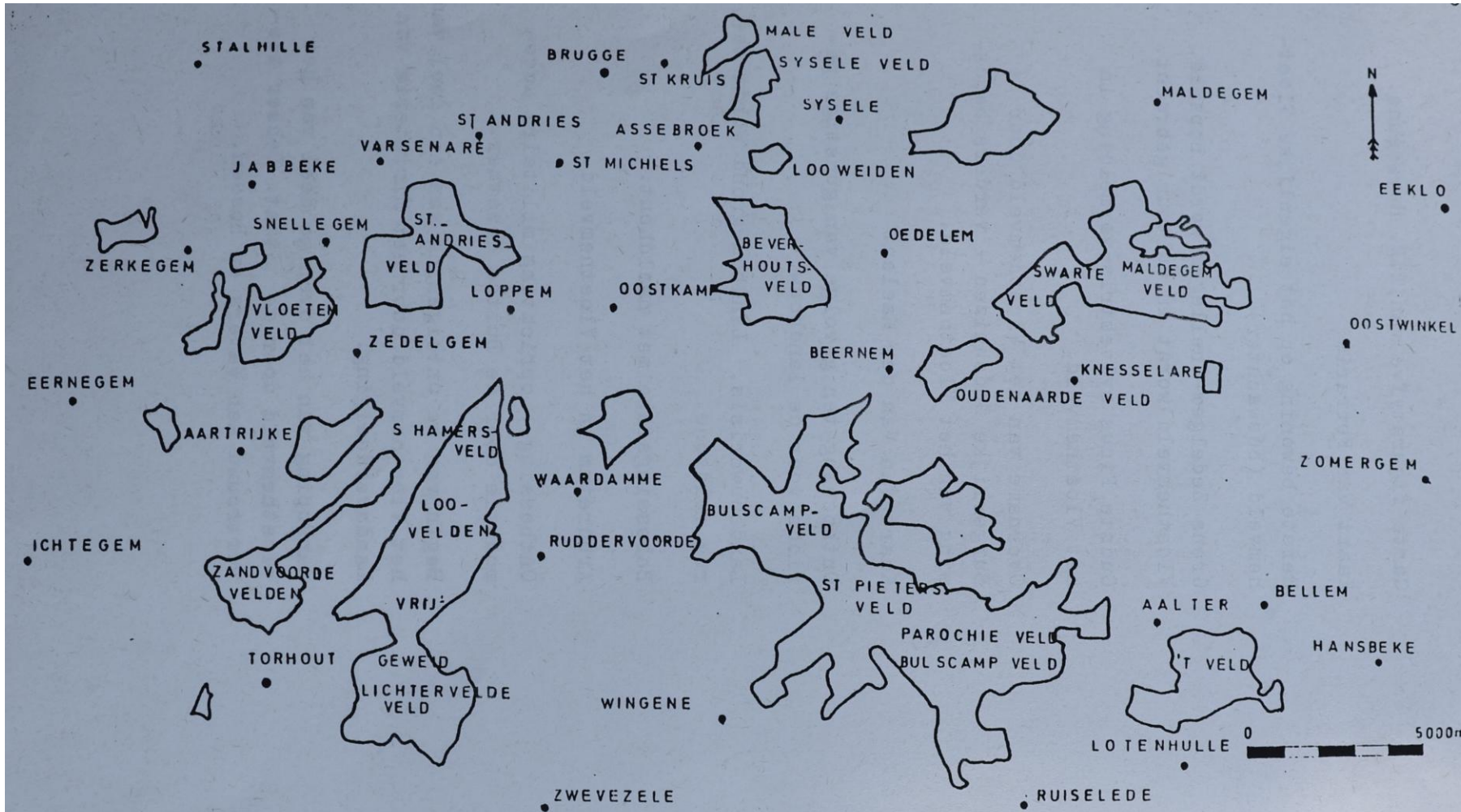

Fig. 7. De noordvlaamse 'veld'-zone, volgens de FERRARISkaart ± 1775.

Zonder ons?

- *Herders met schapenkudden in de middeleeuwen*
- *Militairen in Houthulst en Vloethemveld*
- *Natuurpunt in d'Heye, Doeveren, Gulke Putten, Miseriebocht, Rode dophei-reservaat, Schobbejakshoogte, Schuddebeurze, Zevenkerke*
- *ANB in Aanwijspotten, Hannecart, Vagevuurbossen, Vloethemveld, Rodenberg, Zwin*
- *Provincie in Tillegem, Bulskampveld*
- *Stad Brugge in Beisbroek*
- *Aquaduin (?)*

Zonder ons waren ze er niet

- Heide is een meestal een degradatiestadium van bos, behalve in zeer extreme omstandigheden (hoogte, kou, ...) waar bos niet kan gedijen
- Begonnen vanaf Neolithicum: mens kapt bos voor landbouwgrond, maar verlaat die opnieuw bij uitputting: begin Neolithicum ca 4000 v. Chr. In West-Vlaamse zandstreek; tot ca 2000 v. Chr. (Bronstijdperk)
- Grootste uitbreiding heide in de volle en late middeleeuwen
- Sterkste afname heide in de periode 1760-1880: 'recente ontginningen'

Veldgebieden:

- *Ardooieveld, Beverhoutsveld, Bischoop veldt, Bulskampveld, d'Aedenaerdeveldt, Disveldt, Garzebekeveld, Ghyveld, Grote veld, Hoogveld, Kampveld, Keuneveld, Loovelden, Maleveld, Rooiveld, Roose veldt, Ryckeveld, 's Hamersveld, Sijseleveld, Sint-Andriesveld, Sint-Pietersveld, Swarte veldt, Vague Velt, Vloethemveld, Zandvoordevelden ...*
- *'Veld' betekent hier niet 'akker', maar woeste grond, wastine, heide, ...*

Kouters, veldgebieden

- *De kouters op leemrijke bodems werden als eerste ontgonnen: Gallo-Romeinse tijd en vroege middeleeuwen*
- *De veldgebieden waren pas tweede of derde keus: vanaf late middeleeuwen tot 'recente ontginningen' periode 1760-1880; typisch in blokken van 125 op 125 m*

Eikendreven Beverhoutsveld Moerbrugge, Oostkamp. Typisch voor de recente ontginningen van de veldgebieden (1760-1880). 'Nieuw Heetdreef' verwijst naar voormalige heide

**Beukendreven Kampveld, Oostkamp. Typisch voor de recente ontginningen van de veldgebieden (1760-1880).
Blokken van 125 op 125 m.**

Sint-Andriesveld: Beisbroek, Duvelsnest, Rode dopheireservaat, Vuile Moere, Zevenkerke, heideveldje Tillegghem, Vloethemveld

- Sint-Janshospitaal en de Abdij van Sint-Andries ontginnen waar mogelijk de heide, maar waar dat niet lukt worden de heidevelden verpacht aan schapenboeren of er worden visvijvers in aangelegd
- Rode dophei komt in het Brugse voor op de ietwat rijkere leemhoudende zandgronden uit het tertiair en niet op de armste kwartaire zandgronden

Beisbroek, Sint-Andries

Grote spitskop, Rode dophei-reservaat, Sint-Andries

Sterzegge, Vuile Moere, Zedelgem. Waarom ontbrekend in andere nabijgelegen gebieden? Vloethemveld is infiltratiegebied en geen kwelgebied! Kwelgebied nu in landbouwgebied. We weten niet wat we allemaal kwijt zijn.

Schobbejakshoogte Ryckevelde, Sint-Kruis (Brugge)

- Heideontwikkeling op dekzandrug Tardiglaciaal Oudenburg-Assebroek-Sint-Kruis-Stekene-Waasmunster
- Voedselarme kwartaire zanden (zonder Rode dophei!)
- Zand voor het grootste gedeelte verdwenen voor de bouw van Assebroek
- Schobbejakshoogte is relict in stand gehouden tot 20ste eeuw
- Beplant met dennen maar gekapt door WOII
- Stuivend gehouden door oefeningen militairen en testgebied tanks Bruggeoise jaren 1950-1970; ontsnapt aan omzetting naar voetbalterrein
- Nu: beheerd door Natuurpunt sinds enkele decennia, maar nog altijd militair domein; weer actueel, maar voorlopig buiten schot

ZONDER ONS WAREN ZE ER NIET: HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Schobbejakshoogte

MILITAIREN MAAKTEN TERREIN VOCHTIGER
DOOR AFGRAVING OEFENVELD MIJNEN

AMERIKAANSE EIKENBOS IS GEKAPT VOOR
HEIDEHERSTEL

HOUTLANDSCHAPEN ZIJN BELANGRIJKSTE
BEHEEDERS; JAARRONDBEGRAZING IN LAGE
DICHTHEID: 1 SCHAAP PER HA

Schobbejakshoogte, Sint-Kruis

SCHAVERTJE (*STENOBOTHRUS STIGMATICUS*):
NOG ALTIJD MOOIE POPULATIE EN 1 VAN DE 3 IN
WEST-VLAANDEREN

BRUINE EIKENPAGE (*SATYRIUM ILICIS*): KLASSIEK
PROBLEEM VAN TE KLEIN GEWORDEN RELICTEN:
UITGESTORVEN IN OOST- EN WEST-
VLAANDEREN OP HETZELFDE MOMENT

ROESTBRUINE BLOEDBIJ (*SPHECODES
FERRUGINATUS*): PARASIET OP DIVERSE
GROEFBIJEN

ZONDER ONS WAREN ZE ER NIET: HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Schobbejakshoogte Sint-Kruis

HEIDBRONSGROEFBIJ (*HALICTUS CONFUSUS*)

WAFELBLOEDBIJ (*SPHECODES SCABRICOLLIS*):
PARASIET OP GLANZENDE BANDGROEFBIJ

EGELGALWESP (*ANDRICUS GROSSULARIAE*)

Schobbejakshoogte Sint-Kruis

BLAUWE BAARDLOPER (LEISTUS SPINIBARBIS)

RUSSENETWANTS (AGRAMMA LAETUM)

RUWE KORFSLAK (COLUMELLA ASPERA)

Gulke Putten, Sint-Pietersveld, Ruiselede-Wingene

- *Deel van het oude Bulskampveld*
- *Eeuwenlang eigendom van Sint-Pietersabdij van Gent: Sint-Pietersveld*
- *'Gelijke putten' lagen wellicht niet exact op de plaats van het natuurreservaat*
- *Ontginning start in 1770: klassiek moment voor veel heideterreinen in de streek*
- *Reservaat heeft heel veel beheer-ervaring opgeleverd: Herman Stieperaere*
- *Desondanks toch ook klassiek probleem van soorten die in een te klein relictgebied moeten overleven: Maanvarentje, Melkviooltje, Aardbeivlinder, ...*

Gulke Putten Sint-Pietersveld, Ruiselede Wingene

MELKVIOOLTJE (*VIOLA LACTEA*)

GELOBDE MAANVAREN (*BOTRYCHIUM LUNARIA*)

AARDBEIVLINDER (*PYRGUS MALVAE*)

Wingene, Vagevuurbossen, Hendriksberg

RECENT HERSTEL DROGE, VOCHTIGE EN NATTE HEIDE

BOSRANDBEHEER, DREEFBEHEER

ZAADVOORRAAD IN DE BODEM?

Hendriksberg Vagevuurbossen: Klein warkruid

Struikhei op de Rodenberg (Heuvelland) na kapwerken in het naaldhout anno 2009: Diestiaankoppen Vlaamse Heuvels

BEHEERPLANNEN BOSSEN WEST-VLAAMSE HEUVELS HOUDEN OOK REKENING MET HEIDEHERSTEL

ZAADVOORRAAD IN DE BODEM NOG ALTIJD AANWEZIG NA MEER DAN EEN HALVE EEUW

BEHEEROPTIES: HEIDE PERMANENT ODNERHOUDEN OF ALLEEN KORTSTONDIG NA DUNNINGEN, KAPPINGEN?

Scherpenberg Loker, postkaart 1960: open heuveltop was heide en heischraal grasland

Adinkerke-Ghyvelde (Garzebekeveld, Cabourduinen)

- *Zeewerende duinen circa 5000 jaar oud (subboreaal)*
- *In belangrijke mate ontkalkt (behalve bij antropogene graafwerken WOI, ...)*
- *In Adinkerke is de eigenlijke heide (met Struikhei) compleet verdwenen: brand 1959 verwoestte laatste populatie Struikhei*
- *In Ghyvelde nog enkele relictplanten Struikhei*
- *In Adinkerke wél nog fragmentair droog heischraal duingrasland: Associatie van Liggend walstro en Schapengras*
- *In Adinkerke-Ghyvelde ook nog heischraal duingrasland: Associatie van Maanvaren en Vleugeltjesbloem, met Tandjesgras, Hondsviooltje, Mannetjesereprijs, Borstelgras, Liggend walstro, Drienerfzegge*

Garzebeke Veldt op de Ferrariskaart (1770-1780)

ZONDER ONS WAREN ZE ER NIET: HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Oude duinen Adinkerke-Ghyvelde (Garzebekeveld)

WEST-VLAAMSE NATUURSTUDIEDAG 2026

Struikhei in de Oude duinen van Adinkerke-Ghyvelde

HEIDERELICTEN: EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

**Cabourduinen: Associatie van Maanvaren en vleugeltjesbloem: heischraal
duingrasland: Drienerfzegge, Hondsvioletje, Vierrijige ogentroost, Tandjesgras,
Tormentil, ...**

Hannecart: De Doolaeghe ten tijde van Ferraris (1775): Santhoof t wordt als heide ('bruyère) aangeduid

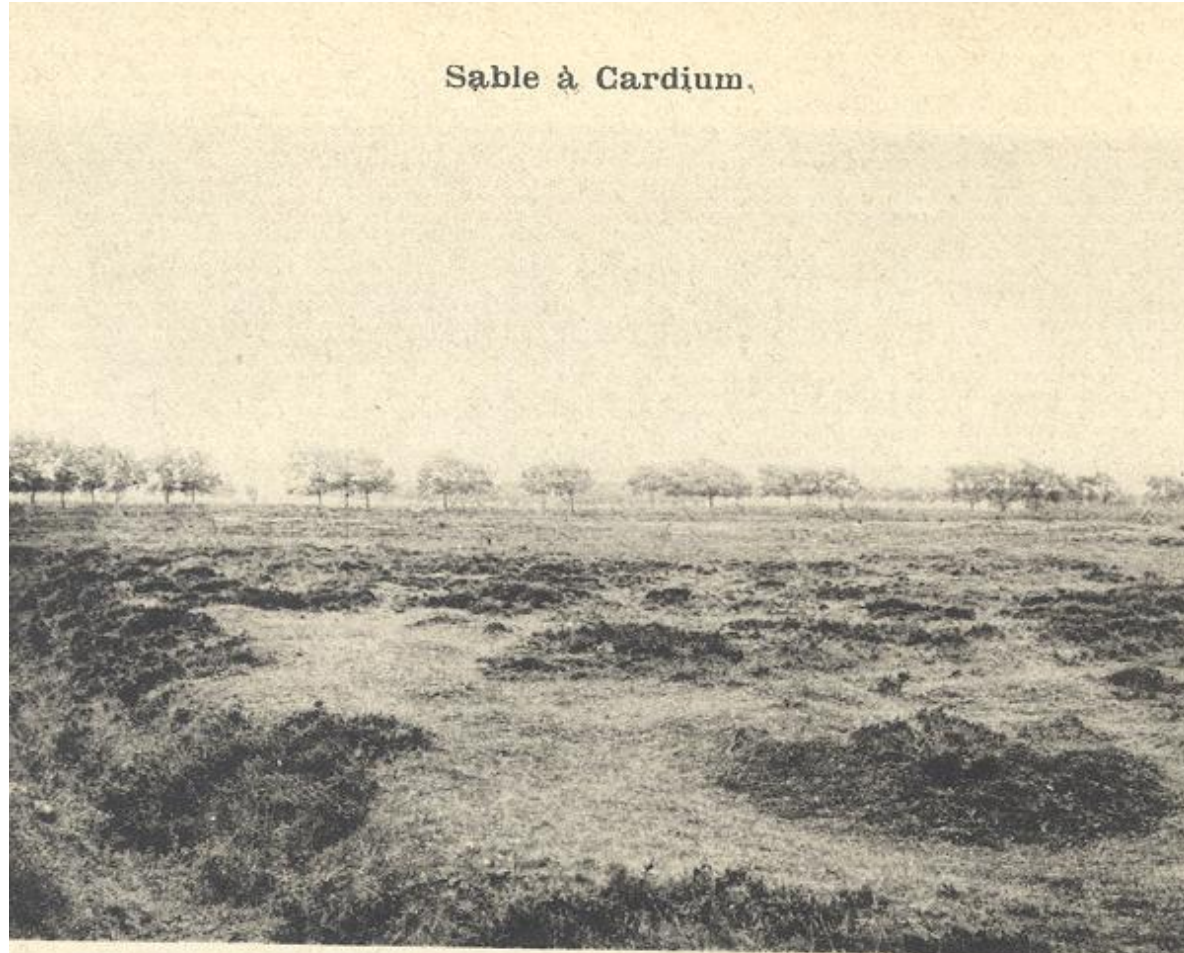
Hannecartbos: de Doolaege

- 1775: kaart De Ferraris: stukje 'bruyère' aangeduid
- Kickx (1837) basenrijk moeras- en graslandgebied met o.a. Lange zonnedauw
- Excursie 1891 Société royale de Botanique de Belgique: Klein warkruid
- Louis Magnel 1913: 'association végétale curieuse': Blauwe knoop, Tormentil, Blauwe zegge, Stijve ogentroost, ...
- 1925: omzetting naar bos (Hannecartbos)
- Deraeve 1983: Pijpenstrootje
- Natuurherstel eind 20ste eeuw: 2006 ook Struikhei!
- Grote verdienste van Marc Leten (ANB) als pleidooibezorger

Struikhei en gewone dophei in de Doolaege (Hannecart, Oostduinkerke), anno 2006, na ontbossing en afplaggen

Schuddebeurze in Westende: foto's Massart 1907: '2-3 ha heide'

Phot. 163. Petites dunes servant de pâturage : *Calluna vulgaris*.
A Westende. — Août 1907.

Schuddebeurze Westende

- Leo Vanhecke (1974): een bijna vergeten en verdwenen site: de Westendse heide
- Bijzonder weinig verandering tussen toestand Massart en vegetatie-opnames Vanhecke 1974
- Konijnenbegrazing en veebegrazing hebben Zandzegge steeds meer bevorderd en Struikhei steeds meer benadeeld
- Natuurinrichting VLM recent: poging tot herstel
- Struikhei is opnieuw gekiemd, maar begrazingsbeheer dient zeker nog aangepast

D'Heie in Bredene-Klemskerke

- Ferraris: 'bruyère'
- Oude stafkaarten: Heyemolen, Heiezwin
- Mijn overgrootvader: schapenboer op de Jacobinessen in Bredene
- Mijn grootvader (Gaston Zwaenepoel) verving in het weekend als kind de schaapherder
- De schapen graasden overdag op d'Heie en werden 's avonds in een 'hurde' opgesloten op de akkers in de polders om die te bemesten
- Circa 1970 Struikhei 'herontdekt'

**Jacobinessenhoeve Klemskerkestraat 79, Bredene;
midden 16de eeuw, (foto 2011); schaapstal < 1700, voor de
schapen op d'Heie**

Struikhei in het Zwin: 2006

Vrijbos (◀ Brugse Vrije) Houthulst

- In ME bos van Ieper tot Wijnendale en van Roeselare tot Diksmuide: 4000 ha
- Gemeenschappelijk bezit van Abdij van Corbie (N-Fr.) en Graaf van Vlaanderen: wingebed voor hout (Vrijbos) en turf (Blankaart)
- Heiderelicten blijken niet overduidelijk uit oude kaarten
- 16de eeuw: bos aan de rand gedegenerereerd tot heide
- 1610: verboden om 'heet' (heide) af te snijden voor maken van bezems
- 'Boskanters' 18de en 19de eeuw hadden invloed op instandhouding heide, door illegaal kappen bos
- WOI bos volledig verwoest en heide duikt opnieuw op

Zonder hen was de heide er niet in Houthulst

- Boskanters afstammend van Jacobus Verslype (°1662), De Bruyne, Clauw, Vermeersch, Beauprez, Dumoulin, Van Brabant, De Wulf, Tant, ...

HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Houthulst: militair domein: vochtig heischraal grasland met Gevlekte orchis, ...

Houthulst: Trilgraszegge, Aardbeivlinder

Vloethemveld: Rode dophei

HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Vloethemveld: Draadgentiaan

HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

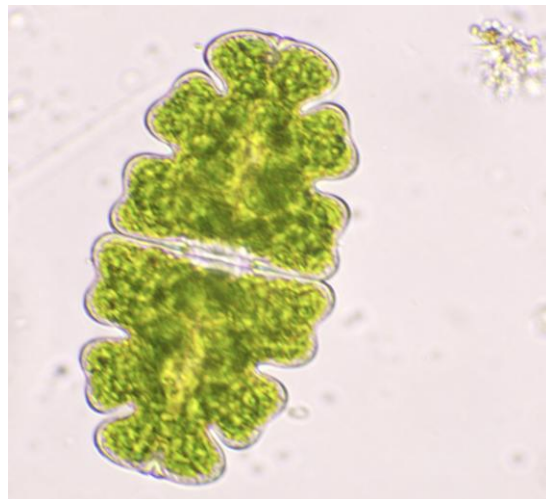
Vloethemveld: Dwergglas, Dwergbloem

Vloethemveld: Pilvaren, Kleine zonnedauw, Moeraswolfsklauw

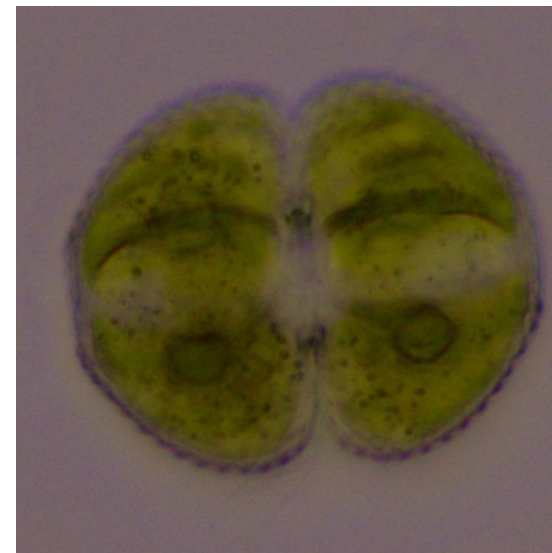
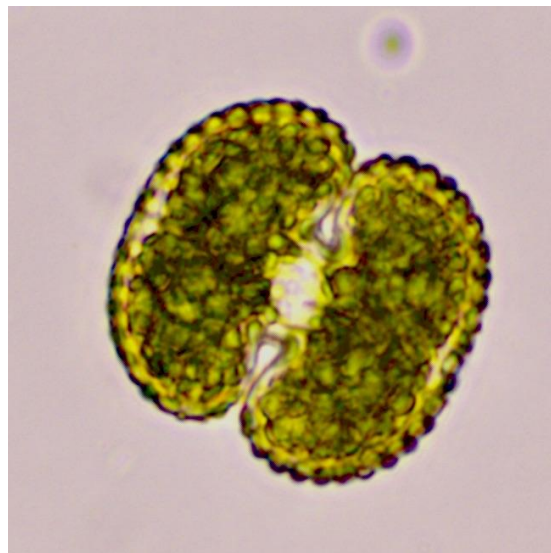
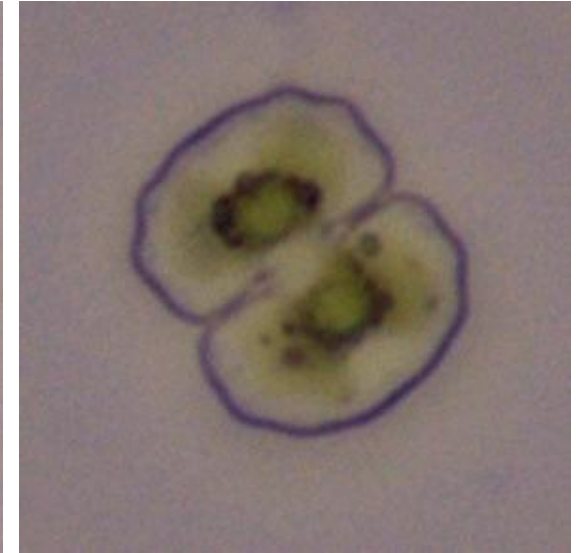
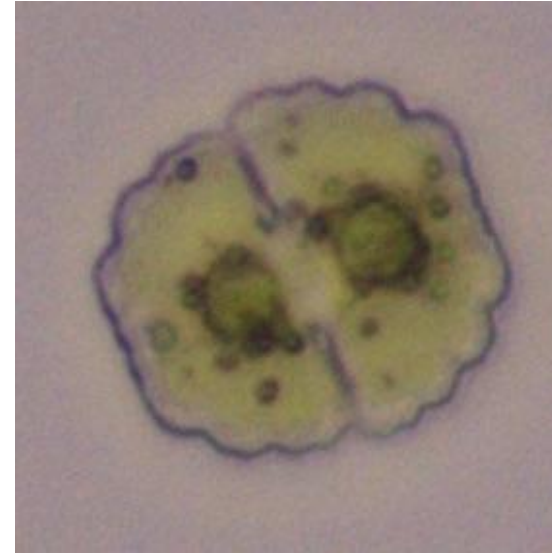

Vloethemveld: Sierwieren (Desmidiaceae)

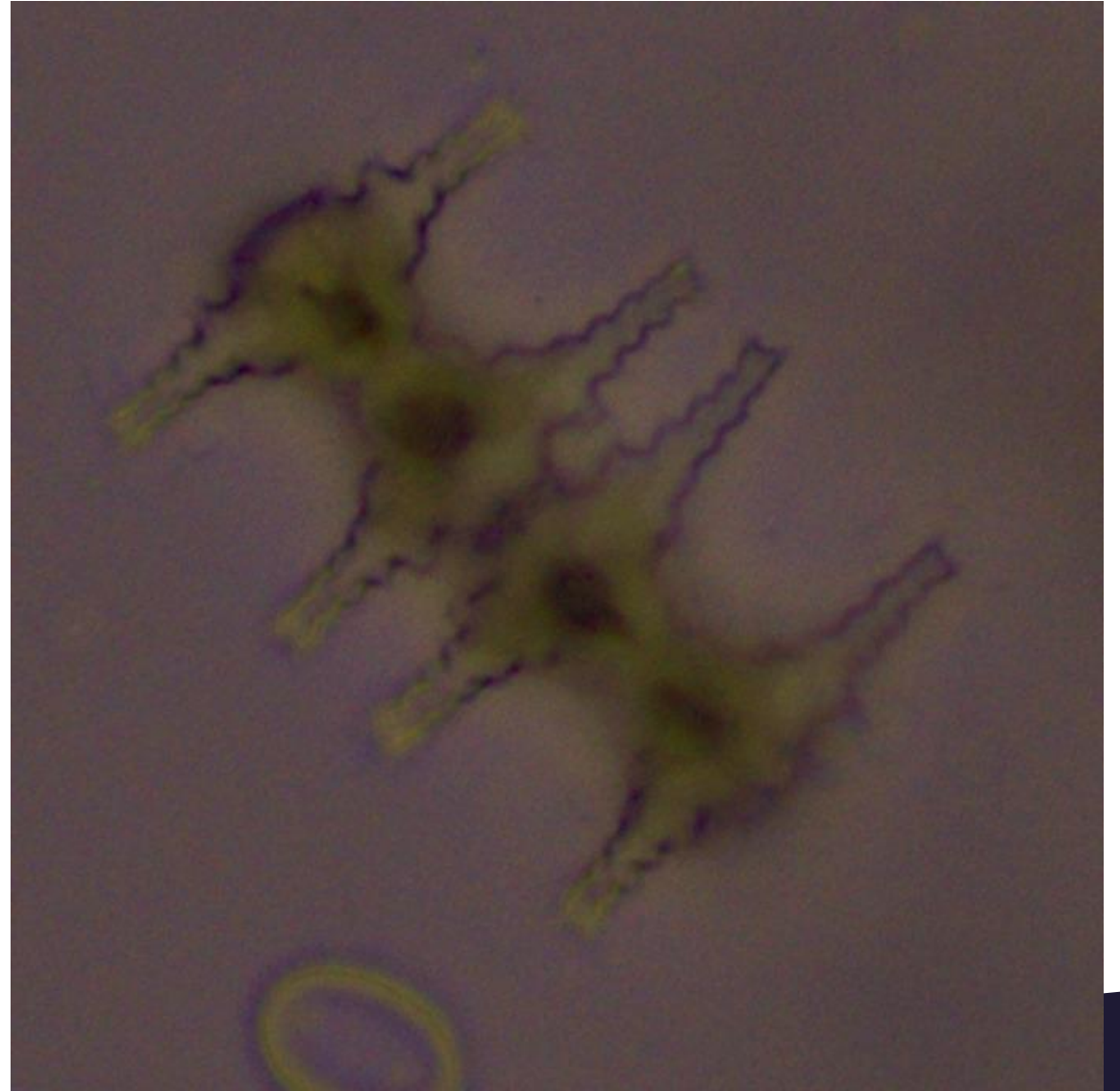
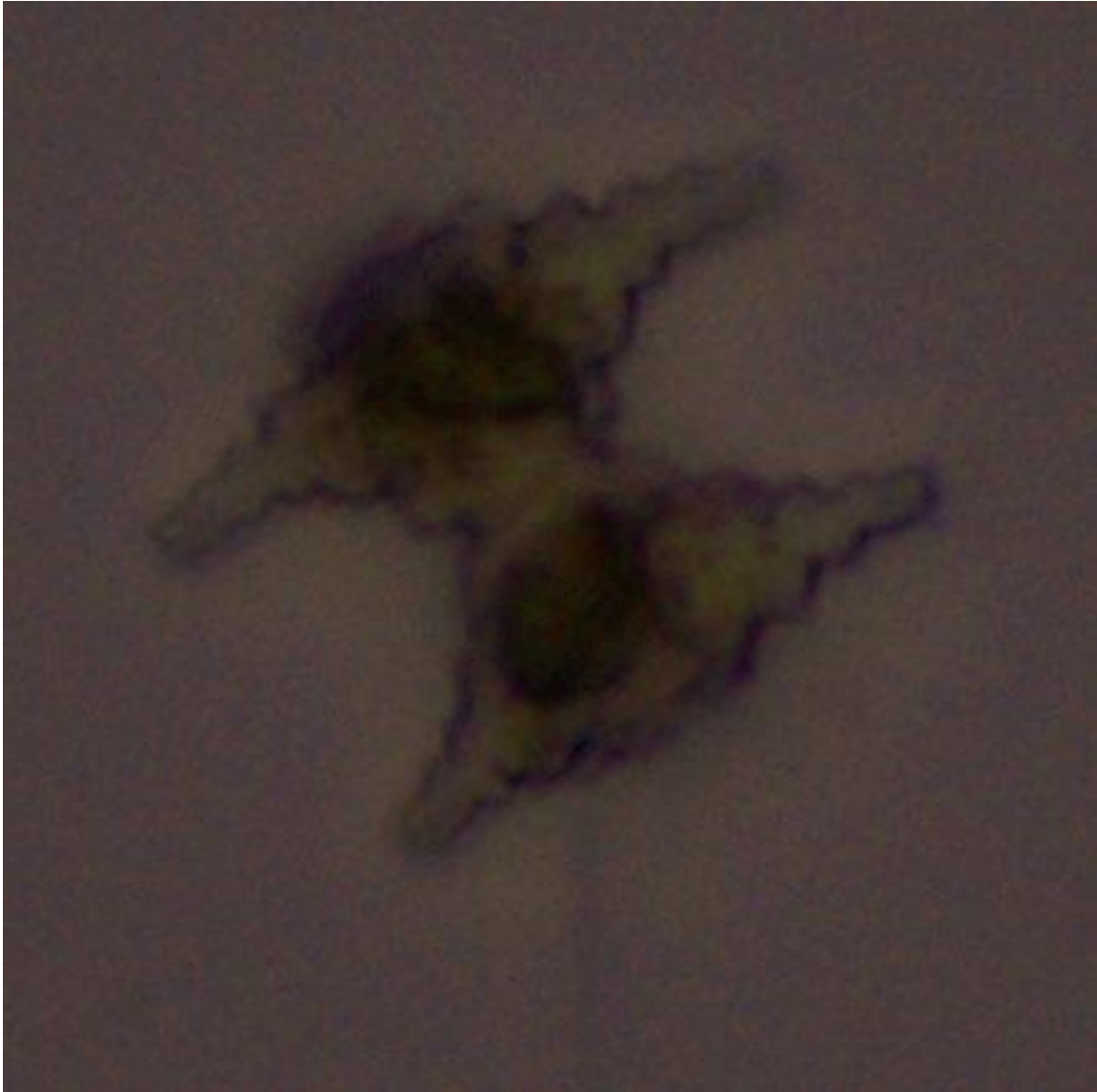
HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Sierwieren (Desmidiaceae) *Cosmarium* spp.

HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Sierwieren (Desmidiaceae) *Staurastrum* spp.

HEIDERELICTEN, EEN VENSTER OP HET VERLEDEN

Dank u voor de aandacht!

